

ступеня докт. філол. наук зі спец. 10.02.01 «Українська мова» / Т. Михайленко – К., 1996. – 25 с.

4. Туровська Л. Дещо про генезис сучасної військової термінології / Л. Туровська // Філологічні науки. – 2007 – Т. 67. – С. 83–87.

Стаття надійшла до редакції 01.06.2010

S. VODOLAZSKAYA

THE WORK OF EDITOR FEATURES THE USE OF MILITARY VOCABULARY IN TEXT

In the article features the use of military vocabulary in modern Ukrainian language and principles of the editor of the correctness of usage. Forming of Ukrainian-language military dictionary, functional and structural typology of military vocabulary is analysed. Factors which influence on her forming and development are determined.

Key words: military vocabulary, military term, military slang, functional typology, structural typology, word-formation of vocabulary.

УДК 811.161.2'367.335(091)

Валентина ЗАСКАЛЕТА

ВИНИКНЕННЯ СКЛАДНОПІДРЯДНОГО РЕЧЕННЯ: З ІСТОРІЇ ПИТАННЯ

У статті висвітлюються погляди мовознавців на ймовірні шляхи виникнення та особливості формування слов'янського складнопідрядного речення.

Ключові слова: складне речення, складнопідрядне речення, відносні слова, сполучники.

Пам'ятки української мови представляють, переважно, вже сформовані складнопідрядні речення, щоправда, не рідко (особливо в найдавніших текстах) фіксуються також складнопідрядні конструкції з недиференційованими семантико-синтаксичними відношеннями між їхніми компонентами. А тому про зародження цих синтаксичних одиниць можна говорити лише на підставі вивчення тих доступних на сьогодні теоретичних праць, які присвячені саме цій проблемі.

У мовознавчій літературі зазначається, що слов'янські складнопідрядні речення виникали і формувались частково вже в

індоєвропейській прамові пізнього періоду (на це вказує розвиток відповідних конструкцій у всіх історично засвідчених індоєвропейських мовах, перетворення вказівних займенників і прислівників у сполучні слова, що характерно для цього розвитку в окремих мовах). Проте вирішальні етапи формування слов'янських складнопідрядних конструкцій були пов'язані з праслов'янським періодом, коли витворились основні службово-лексичні засоби синтаксичного підпорядкування залежних частин складних конструкцій. Ці засоби введення підрядних речень, здебільшого, генетично або функціонально відмінні від аналогічних засобів інших індоєвропейських мов. Крім того, «всі найдавніші специфічні засоби оформлення цих конструкцій при порівняльно-історичному аналізі виявляються, за спостереженнями О. С. Мельничука, – результатами перетворення формально-граматичних засобів, характерних у минулому для інших структурних типів речень» [7, с. 201]. Цей факт теж свідчить про відносно-пізній історичний розвиток складнопідрядних речень у слов'янських (і в інших індоєвропейських) мовах.

Проблемі становлення і розвитку цих конструкцій у слов'янських мовах присвячено розвідки Г. Кнабе, Є. Корша, В. М. Мігіріна, А. І. Сумкіної, І. Г. Чередниченка. Однак найдокладніше і найпереконливіше висвітлення загальних аспектів формування основних різновидів і формальних ознак складнопідрядних речень, а також їх становлення в окремих слов'янських мовах подається в порівняльно-історичній граматиці слов'янських мов В. Вондрака [16] та в монографії О. С. Мельничука «Розвиток структури слов'янського речення» [7]. З наукових праць, у яких історія складнопідрядних речень досліджується на матеріалі окремої слов'янської мови, особливо ґрунтовною є монографія чеського мовознавця Я. Бауера про розвиток складного речення в чеській мові де наводиться також бібліографія більшості відповідних праць, що стосуються різних слов'янських мов [13]. Розвиток українського гіпотаксису, його структури та семантики найповніше висвітлив А. П. Грищенко у розділі «Складне речення», вміщеному в колективній праці «Історія української мови. Синтаксис» [2].

Відомо, що структура простого речення закріпилася в мові ще в найглибшій давнині. Згодом вона поступово розвивалася,

ускладнювалася й удосконалювалася. Проте для вираження складнішої за змістом і логічними відношеннями думки, що вже не могла вміститися в рамках простого поширеного речення, у подальшому розвитку людського суспільства поступово створюється й оформляється нова синтаксична категорія – конструкція складного речення [9, с. 5].

Від часу постановки проблеми виникнення слов'янського складного (зокрема складнопідрядного) речення між мовознавцями точиться дискусія про те, які конструкції лягли в основу виникнення цих синтаксичних одиниць. У науковій літературі зазначається, що формування складного речення, очевидно, відбувалося двома шляхами: шляхом виникнення складного речення в наслідок з'єднання простих речень в одне ціле і шляхом переростання простого речення в складне в наслідок зародження в ньому другого предикативного центру (за термінологією О. О. Потєбні, «другорядного присудка» [8, с. 187]).

Г. С. Кнабе вважає за доцільне переглянути теорію «двох шляхів розвитку складного речення» і робить висновок про те, що так званий «другий шлях розвитку складного речення» в індоєвропейських мовах не існує, оскільки звороти з дієслівними іменами в цих мовах не стають підрядними, а замінюються ними» [3, с. 116].

Я. О. Спринчак розглядаючи проблему витворення складного речення погоджується з Г. С. Кнабе і вважає що воно виникло внаслідок об'єднання простих речень в одне складне ціле. Таке об'єднання, на думку Я. О. Спринчака, спочатку відбувалося на основі об'єднання двох неоднорідних або кількох однорідних висловлювань в одне складносурядне речення. А на основі об'єднання двох речень у процесі подальшого розвитку складного речення виникає підрядність, унаслідок чого одне речення (головне) залишається незалежним, а друге (підрядне) стає залежним [9, с. 6].

Для з'ясування передумов і загальних особливостей процесу початкового формування слов'янських складнопідрядних конструкцій, вивчення шляхів їх історичного розвитку О. С. Мельничук пропонує насамперед усвідомити ієрархію тих істотних специфічних ознак, які характеризують структуру цих синтаксичних одиниць. Аналізуючи природу складнопідрядного речення, цей учений вважає, що складнопідрядне речення є «таким

структурним типом речення у якому частина висловленого ним змісту, що здебільшого могла б бути виражена в формі якогось певного члена речення – не поширеного чи поширено, – оформляється у вигляді цілого простого речення, яке синтаксично підпорядковується за допомогою спеціальних службових слів решті складнопідрядного речення як підрядне головному» як і інші члени простого речення, підрядне речення «не відзначається формальною і семантичною відмежованістю, не виділяється в контексті на одному рівні членування з самостійним простим реченням, воно становить лише частину складнопідрядного речення». Саме з цієї причини не може розглядатися в одному ряду з самостійними реченнями і головне речення окремо від підрядного [7, с. 203–204].

З семантичного погляду різниця між підрядним і простим самостійним реченням полягає лише в тому, що самостійне речення виражає дію чи стан (під виразом «дія чи стан» О. С. Мельничук розуміє також виявлення предметом якоїсь постійної ознаки чи властивості, належність його до певного класу предметів, тощо) поза безпосереднім зв'язком з іншими діями чи станами, у той час як у підрядній частині дії і стани виражаються у зв'язку з діями і станами, названими в головному реченні, і осмислюються як другорядні по відношенню до цих названих дій [7, с. 205].

Для вираження аналогічних смислових стосунків, окрім власне підрядних речень та речень, сурядних за формою але підрядних за функцією (напр. *Бюче же Михаила, отторгоша хр(ь)сть на нем и с чепми, а в немъ гривна золота* (Київський літопис, 1187)), з самого початку історичного періоду розвитку слов'янських мов, як зазначає цей дослідник, широко використовуються безсполучникові речення (зокрема сурядні) – *Не лежи княже . Глѣбъ ти прииель на тя* (1147), однорідні присудки (навіть поширені другорядними членами) – *В се же лѣто быс(ть) вода велика . потопа люди и жито . и хоромъ внесе* (1129), дієприкметникові звороти – *Володимеръ же из Берестья . посла к нимъ . жито в лодьях . по Боугу с людми . с добрыми . комоу вѣря* (Галицько-Волинський літопис), інфінітивні конструкції – *раздвиже земля оуста своя прияти кровь брата твоего* (1226), звороти з віддієслівними іменниками – *Михаиль же оувѣдѣвъ прятъе Киевское . бѣжа со снмъ своимъ* (1238), рідше супінні конструкції – *а Ростиславича*

Мстислава введеоша Смоленську княжить (Київський літопис, 1175).

Усі ці давніші синтаксичні конструкції, на відміну від підрядних речень, використовуються для вираження відповідних змістових і синтаксичних стосунків ще до появи гіпотаксису і, як наслідок, стають основою для формування підрядних речень у пізньоіндоєвропейській і праслов'янській мові. Отже, переконливішим видається твердження О. С. Мельничука про те, що насправді «перетворення в складнопідрядні конструкції колишніх груп однорідних чи просто суміжних простих речень, пов'язаних між собою лише семантично, являло собою процес наближення сурядної чи близької до сурядної структури цих груп до структури простого (і ускладненого) речення з його внутрішньою пов'язаністю членів, об'єднаних навколо єдиного синтаксичного центру у вигляді головних членів речення. Таким чином, у формальному відношенні цей процес означав поширення основної структурної особливості простого і ускладненого речення на конструкції, які до того формально були ближчими до сурядних або й збігалися з ними. З другого боку ... самі ускладнені речення, а також прості речення з однорідними присудками, можливо, не без впливу первісних складних, за певних умов теж перетворювалися в складнопідрядні, зазнаючи таким чином більшого розчленування своєї структури» [7, с. 207].

Виникнення складнопідрядних речень у праслов'янській мові лінгвісти часто пояснюють як наслідок певних зрушень у характері мислення носіїв мови. Проте О. С. Мельничук переконаний у тому, що основним суспільним чинником, який викликав появу складнопідрядних конструкцій було постійне прагнення носіїв мови до якомога чіткішого вираження думки в кожному конкретному випадку користування мовою. До цього спричинилася і надмірна багатозначність тих синтаксичних структур, що використовувались раніше для вираження дій або станів, що осмислювалися як залежні від інших дій і станів [7, с. 207]. На конкретному фактичному матеріалі мовознавець доводить, що найбільше ця багатозначність проявлялася в конструкціях з простими суміжними реченнями і в конструкціях з однорідними присудками, оскільки вони могли виражати і зовсім рівноправні дії, що не поступаються щодо ступеня наданої їм важливості. Конструкції з дієприкметниковими

зворотами, характерною особливістю яких є вираження другорядних, на думку мовця, дій або станів, хоч і не обов'язково пов'язуваних тісним смисловим зв'язком з основною дією чи станом, були менш багатозначними.

Смислова залежність дій, виражених інфінітивами, супінами і віддієслівними іменниками, від дієслова-присудка проявлялась найвиразніша, однак відповідне функціонування інфінітивів і супінів обмежувалося семантичними чинниками (вони придатні переважно для вираження цільових, рідше додаткових, означальних відношень).

Щодо віддієслівних іменників, то вони могли утворюватися не від кожного дієслова і важко піддавалися поширенню другорядними членами, особливо обставинами.

З подальшим розвитком суспільних функцій мови виникає потреба уточнити різні смислові відтінки між залежними частинами думки, що вказували на дію або стан. У зв'язку з цим згадані формально недиференційовані конструкції починають уточнюватись спеціальними вказівними, неозначено-вказівними чи узагальнено-вказівними елементами займенникового і займенниково-прислівникового характеру, які поступово «почали набувати функції формальних показників конкретного характеру смислової залежності одного несамостійного висловлення про дію чи стан від другого» [7, с. 208–209].

Інакше кажучи, початковий етап розвитку засобів підрядного зв'язку складних речень у праслов'янській мові пов'язується з формуванням сполучних слів із вказівних займенників, які вживалися у складі тісно пов'язаних за змістом складних речень, однорідних присудків та інших відповідних конструкцій.

Категорія сполучних слів і підрядних сполучників, утворених від вказівних займенників обмежуються у славістичних розвідках словами займенникового кореня *j-, які часто вважаються найдавнішими для слов'янських мов сполучними словами [16, с. 478 і наступні; 4, с. 390; 12, с. 203 та ін.].

Поза увагою мовознавців залишаються сполучні слова та підрядні сполучники що починаються з голосних a-, e-(o-), i- [1, с. 120-121; 14, с. 455; 10, с.197-200; 13, с. 143].

В окрему специфічну групу сполучні слова цього різновиду вперше виділив Ф. Міклошич [15, с. 77], а генетичну відмінність між

сполучними словами на *j- і на голосні (типу давньоукраїнських **акь** (-а, -о), **оже**) обґрунтував П.Ф. Фортунатов, який, беручи до уваги неможливість фонетичного розвитку «давньоруського» **оже** і західнослов'янського **eže** з займенника **ježe**, припускав, що відповідні займенники і сполучники виникли внаслідок занепаду кореневого придихового типу **h** [11, с. 218–22]. На широкому давньослов'янському матеріалі у якому важливе місце посідають давньоукраїнські і власне українські мовні факти, припущення П.Ф. Фортунатова обґрунтував О.С. Мельничук. На думку цього мовознавця, група сполучних слів з початковими голосними **а-**, **е-** (**о-**), **і-** розвинулася в праслов'янській мові на основі кількох паралельних займенникових коренів, що являли собою ларингальні різної якості [5, с. 3–16; 6, с. 82–83; 7, с. 210–214]. Залишковий характер цих сполучних слів уже в найдавніших слов'янських пам'ятках та те, що більшість із них на час появи цих пам'яток перетворилася в сполучники, дає підставу стверджувати, що в плані відносної хронології підрядна функція анафорично-вказівних займенників на '- (ларингальний) розвинулася раніше, ніж підрядна функція анафорично-вказівних займенників на *j- [7, с. 211–212; 2, с. 338].

Отже, до першої групи сполучних слів, які вживалися в найдавніших слов'янських складнопірядних конструкціях, належать анафорично-вказівні займенники на ларингальний та анафорично-вказівні займенники на *j-, поряд з якими часто виступала ототожнювальна за своїм первісним значенням частка **же**, що «свідчить про колишній чисто анафоричний характер цих слів, які спочатку сприймалися лише як повторні вказівки на предмети... відображені в попередньому (згодом головному) реченні, як слова, тотожні за змістом з відповідними їм словами попереднього речення» [6, с. 81]. До другої групи, новішої в плані відносної хронології і відмінної щодо типологічних основ виникнення, дослідники відносять сполучні слова, що походять від неозначено-загальноновального займенникового кореня *k-(č-).

Тривале вживання сполучних слів обох генетичних груп спричинилося до нівелювання їхньої семантики, а це, так само, викликало видозміну загальної структури складнопірядних конструкцій, які утворилися з їх допомогою. Усе це зумовило перехід сполучних слів у підрядні сполучники.

СПИСОК ВИКОРИСТАНОЇ ЛІТЕРАТУРИ

1. Ван-Вейк Н. История старославянского языка / Н. Ван-Вейк. – М. : Изд-во иностр. л-ры, 1957. – 368 с.

2. Історія української мови : Синтаксис / Г. П. Арполенко, А. П. Грищенко, В. В. Німчук та ін. – К. : Наук. думка, 1983. – 504 с.

3. Кнабе Г.С. Еще раз о двух путях развития сложного предложения / Г. С. Кнабе // Вопросы языкознания. – 1955. – № 1. – С. 108–116.

4. Мейе А. Введение в сравнительное изучение индоевропейских языков / А. Мейе; [перевод Д. Кудрявского, перераб. и доп. по седьмому французскому изданию А. Сухотиным; под ред. с примеч. Р. Шор]. – М.-Л. : Гос. соц-экон. изд-во, 1938. – С. 375–380.

5. Мельничук А. С. Следы взывного ларингального в индоевропейских языках / А. С. Мельничук // Вопросы языкознания. – 1960. – № 3. – С. 3–16.

6. Мельничук О. С. Історичний розвиток системи відносних слів в українській мові / О. С. Мельничук // Слов'янське мовознавство. – К. : Вид-во АН УРСР, 1962. – Т. 4. – С. 80–121.

7. Мельничук О. С. Розвиток структури слов'янського речення / О. С. Мельничук. – К. : Наук. думка, 1966. – 324 с.

8. Потебня А. А. Из записок по русской грамматике / А. А. Потебня. – М. : Учпедгиз, 1958. – Т. 1–2. – 536 с.

9. Спринчак Я. А. Очерк русского исторического синтаксиса / Я. А. Спринчак. – Ч. 2. : Сложное предложение. – К. : Рад. школа, 1964. – 151 с.

10. Ткаченко О. Б. З історії польських з'ясувальних сполучників (з'ясувальні сполучники *iz, ze, ize*) // Слов'янське мовознавство : зб. статей. – 1958. – Вип. 2. – С. 196–222.

11. Фортунатов Ф. Ф. Избранные труды. Т. 2. (лекции по фонетике старославянского (церковнославянского) языка) / Ф. Ф. Фортунатов. – М. : Учпедгиз, 1957. – 471 с.

12. Щеулин В. В. Показатели подчинения (союзы и союзные слова) и семантико-грамматическая организация сложноподчиненного предложения / В. В. Щеулин // Школьная и научная грамматика. – Воронеж : Изд-во Воронеж. ун-та, 1979. – С. 113–119.

13. Bauer J. Vývoj českého souvětí / J. Bauer. – Praha, 1960. – 404 s.

14. Klemensiewicz Z. Gramatyka historyczna języka polskiego / Z. Klemensiewicz, L. Lehr-Spławiński, S. Urbańczyk. – Warszawa: Państwowe wydawnictwo naukowe, 1955. – 596 s.

15. Miklosich F. Vergleichende Syntax der slavischen Sprachen / F. Miklosich. – 2-ter Abdruck. – Wien, 1883. – 895 s.

16. Vondrák W. Vergleichende slavische Grammatik. – 2. Bd. Formenlehre und Syntax, Zweite Auflage / W. Vondrak. – Göttingen: Vandenhoeck & Ruprecht, 1928. – XII, 584 s.

Стаття надійшла до редакції 09.11.2010

В. ЗАСКАЛІТА

ВОЗНИКНОВЕНИЕ СЛОЖНОПОДЧИНЕННОГО ПРЕДЛОЖЕНИЯ: ИЗ ИСТОРИИ ВОПРОСА

В статье освещены взгляды языковедов на возможные пути возникновения и особенности формирования славянского сложноподчиненного предложения.

Ключевые слова: сложное предложение, сложноподчиненное предложение, относительные слова, союзы.

УДК 81'42'373.2:811.133.1 (045)

КУЧЕРЯВА Людмила,

ТКАЧЕНКО Світлана

СТИЛИСТИЧНА ФУНКЦІЯ ЯК ПРОВІДНА ФУНКЦІЯ ХУДОЖНЬОГО ТЕКСТУ

У статті розглядаються питання про функції власних імен художнього тексту, зокрема виділено стилістичну функцію як основну.

Ключові слова: функції поетонімів, авторське значення, стилістична функція, художній текст, антономазія, стилістичні фігури.

Проблеми стилістики власних імен розглядалися частково у наших попередніх дослідженнях, зокрема вплив семантики прізвиськ персонажів на їх стилістичні функції у творі [6, с. 191–196] та семантико-стилістичні особливості прізвищ персонажів у французьких художніх творах. У цій статті зроблено спробу проаналізувати стилістичну функцію онімів як основну функцію художнього тексту.